

ОСВІТА ТА ВИХОВАННЯ ЯК ОПОРИ ПЕРВИННОЇ АДАПТАЦІЇ: СТРАТЕГІЇ УКРАЇНСЬКИХ СІМЕЙ БІЖЕНЦІВ У СЛОВАЧЧИНІ *

Марія Казьмирчук

EDUCATION AND UPBRINGING AS PILLARS OF PRIMARY ADAPTATION: THE STRATEGIES OF UKRAINIAN REFUGEE FAMILIES IN SLOVAKIA **

Mariia Kazmyrchuk

Education and upbringing are crucial components of the primary adaptation of Ukrainian refugees in Slovakia. Since the onset of the full-scale invasion of Ukraine, thousands of Ukrainian children have entered a new educational environment, presenting significant challenges to the host country's education system. The main obstacles to integration include language barriers, differences in curricula, and sociocultural factors. This article examines the strategies employed by Ukrainian families to ensure their children's education, including enrolment in Slovak schools, continued participation in Ukrainian online education, dual enrolment in both systems, the use of private and alternative educational institutions, and engagement in extracurricular activities. The role of social networks and the Ukrainian community in facilitating adaptation is also highlighted. Additionally, the paper explores the impact of recent legislative changes requiring children under temporary protection to attend Slovak schools. The research employs a mixed-methods approach, combining qualitative and quantitative methodologies, including 21 in-depth interviews with Ukrainian refugee parents, participant observation, and an online survey. These primary data sources are complemented by statistical reports from international organizations such as IOM, UNESCO, and Eurostat. Based on interview data and sociological research, the author concludes that dual enrolment (Ukrainian online education combined with Slovak in-person schooling) is one of the most effective integration strategies, as it enables children to maintain ties with their native culture while gradually adapting to the new environment. The article highlights the resilience of Ukrainian refugee families in overcoming systemic challenges and the need for further institutional support for children while maintaining their connection to the Ukrainian educational system.

Keywords: Ukrainian refugees, education, primary adaptation, integration, social strategies, dual enrolment, Slovakia.

Освітня інтеграція дітей є одним із ключових викликів, що супроводжують процеси вимушеної міграції. Після повномасштабного вторгнення Росії в Україну значна кількість українських сімей з дітьми змушена була шукати прихистку в Європі, зокрема в Словаччині. Відповідно до даних Євростату (Eurostat 2024), станом на жовтень 2024 року в країні проживало 27 225 українських дітей віком до 18 років. Освіта та виховання дітей стали наріжними аспектами первинної адаптації українських біженців, адже доступ до освітніх послуг безпосередньо впливає на соціальну інтеграцію, психологічний добробут та можливості економічної самореалізації батьків.

Актуальність теми зумовлена необхідністю осмислення стратегій, які використовують українські біженські сім'ї для забезпечення безперервності освіти своїх дітей у нових умовах. Поряд із формальними процесами включення дітей у систему освіти приймаючої країни існують альтернативні адаптаційні моделі, що відображають багатовимірну природу інтеграційного

* Фінансується програмою ЄС NextGenerationEU в рамках Плану відновлення та стійкості для Словаччини в рамках проекту № 09I03-03-V01-00092.

** Funded by the EU NextGenerationEU through the Recovery and Resilience Plan for Slovakia under the project No. 09I03-03-V01-00092.

процесу. Українські біженці комбінують різні освітні підходи: від запису дітей у словацькі школи та подвійного навчання (паралельне проходження українських і словацьких освітніх програм) до звернення до приватних освітніх закладів або неформальних навчальних ініціатив. Важливо розглянути, як ці стратегії допомагають або, навпаки, ускладнюють соціальну адаптацію дітей та їхніх батьків.

Наукова значущість дослідження полягає у його внеску в розуміння міжкультурної адаптації та соціальних практик вимушених мігрантів у Європі. Практична цінність дослідження полягає у виявленні механізмів, які сприяють або перешкоджають успішній інтеграції українських дітей у словацьке суспільство, що може бути використано для вдосконалення державної політики та громадських ініціатив.

Після початку повномасштабного вторгнення російських військ в Україну проблема інтеграції українських біженців стала предметом активного наукового обговорення. Дослідження, що з'явилися у 2022 році, фокусувалися переважно на адаптаційних стратегіях біженців у Німеччині та Польщі – країнах, що прийняли найбільшу кількість українців (Panchenko 2022), (Giesing, Panchenko & Poutvaara 2022). Дослідники К. Лісовська та М. Лойко розглядали специфіку адаптації українських дітей у польському середовищі (Lisowska & Łojko 2022).

Протягом 2023–2024 років дослідження, присвячені українським біженцям, зосереджувалися на кількох ключових аспектах їхньої адаптації. Зокрема, у фокусі опинилися соціокультурні бар'єри, інтеграція на ринку праці, освіта дітей, прийняття рішення про повернення чи залишення в країні перебування, а також державна політика щодо міграції.

У контексті Центральної Європи низка досліджень підкреслювала гендерні особливості нинішньої хвилі українських біженців, більшість яких складають жінки з дітьми (Andrews et al. 2023). Це суттєво впливає на їхні адаптаційні стратегії та можливості працевлаштування. У Польщі, як у країні, що прийняла значну кількість біженців, було опубліковано кілька важливих праць, присвячених їхній освітній інтеграції. Наприклад, Rataj & Berezovska (2023) розглянули інтеграційні стратегії українців, які здобувають вищу освіту в Польщі, на прикладі Університету інформаційних технологій і менеджменту в Жешуві. Herbst & Sitek (2023) аналізували проблеми, з якими стикаються українські діти в польських школах. Окремим напрямом досліджень стали психологічні та педагогічні аспекти адаптації дітей-біженців. Українські вчені активно вивчали цей аспект, зокрема в контексті освітніх систем різних європейських країн (Samoilov et al. 2024).

У ширшому контексті європейських досліджень виокремилися такі ключові теми: соціокультурна адаптація та бар'єри, працевлаштування біженців і їхні можливості на ринку праці, вибір українцями країни перебування та рішення про повернення в Україну чи залишення за кордоном тощо. Більшість цих досліджень стосувалися ЄС загалом, однак окремо були проведені аналізи ситуації в Німеччині, Польщі та Чехії, як у країнах, що прийняли найбільшу кількість українських біженців.

Попри значний масив досліджень, спрямованих на аналіз адаптації українських біженців, питання впливу освіти та виховання на первинну адаптацію залишається недостатньо висвітленим. Зокрема, в наявних публікаціях майже не розглядаються комплексні стратегії сімей із дітьми щодо вибору освітніх траєкторій та їхній вплив на соціальну інтеграцію. Наявний розрив у дослідженнях також стосується специфіки адаптації українських дітей у Словаччині, де спільнота біженців хоч і менша, ніж у Польщі чи Німеччині, але має свої особливості.

Метою даної статті є аналіз ролі освіти та виховання як ключових опор первинної соціокультурної адаптації українських сімей біженців у Словаччині. Дослідження спрямоване на виявлення стратегій, які використовують українські родини для інтеграції в нове суспільство через освітні інституції та виховні практики, а також на визначення чинників, що сприяють або, навпаки, ускладнюють цей процес.

На основі якісних (метод включеного спостереження, аналіз нарративних інтерв'ю) та кількісних методів (онлайн-анкетування) у статті розглядається, як українські біженці адаптують власні освітні та виховні стратегії до умов приймаючого суспільства. У статті також досліджується, наскільки рівень освіти батьків впливає на їхні адаптаційні практики, вибір освітніх установ для дітей та рівень взаємодії з місцевою громадою. Окремо розглядаються виклики, з якими стикаються українські родини, зокрема мовний бар'єр, розбіжності в освітніх підходах, а також доступність соціальних і психологічних ресурсів.

У представленій статті використовуються дані глибинних інтерв'ю з батьками українських дітей, які проживають у Словаччині, аналіз онлайн-анкет, а також статистичні дані та звіти міжнародних організацій. Використання методу включеного спостереження у взаємодії з українськими громадами дозволяє глибше зрозуміти процеси освітньої адаптації в контексті повсякденних практик біженців.

Дослідження, проведене автором у Братиславі в 2023–2024 роках, базується на багатометодному підході (Carter et al. 2014), що поєднує якісні та кількісні методи збору даних. Основна увага зосереджена на процесах первинної соціокультурної адаптації українських сімей біженців у Словаччині, зокрема й на ролі освіти та виховання у цьому процесі. Для глибокого аналізу адаптаційних стратегій українських сімей використано 21 напівструктуроване інтерв'ю, які проводилися у два етапи: січень–листопад 2023 (10 інтерв'ю) та лютий–травень 2024 (11 інтерв'ю). Тематика включала житло, працевлаштування, доступ до освіти та медицини, догляд за дітьми, вільний час, культурні практики та майбутні плани. Дані з цих інтерв'ю дозволили виявити основні труднощі, з якими стикаються сім'ї, а також адаптаційні стратегії, що використовуються для інтеграції дітей у словацьку систему освіти.

Онлайн-опитувань було проведено кілька. Перше (грудень 2022–січень 2023), де прийняло участь 12 респондентів, а дослідницькій фокус було зосереджено на збереженні культурних традицій, включно з відвідуванням релігійних заходів. Друге (січень–квітень 2023) мало свідчення від 32 респондентів, де акцент було зроблено на міжкультурній адаптації, включаючи освіту, дитячі садки та школи. Також було проведене масштабне онлайн опитування (січень–лютий 2023) з 351 учасником, що включало питання про вибір країни перебування, правовий статус, інтеграційні виклики, а також рівень освіти та вплив цього чинника на адаптаційні можливості.

Методи спостереження дозволили отримати автору емпіричні дані про інтеграційні механізми через участь у громадських заходах, батьківських зборах, культурних подіях та навчальному процесі українських дітей у Словаччині. Це надало розуміння неформальних стратегій адаптації, які не завжди відображені у формальних звітах чи офіційних дослідженнях.

Було проведено ретельний аналіз соціальних мереж. Використано дані з відкритих груп українських біженців у Facebook. Це дозволило виявити ключові питання, які хвилюють батьків, зокрема щодо системи освіти, адаптації дітей у школах та підтримки з боку місцевих громад. Було з'ясовано, що соціальні мережі є не лише інструментом комунікації, але й важливим ресурсом взаємодопомоги та пошуку інформації щодо освіти та виховання дітей у нових умовах.

Застосування комплексного підходу до збору даних дозволило отримати глибоке розуміння адаптаційних процесів українських сімей у Словаччині, з акцентом на освітні та виховні стратегії. Це дало можливість проаналізувати як структурні виклики (мовний бар'єр, відмінності в системі освіти), так і неформальні адаптаційні механізми, що допомагають біженцям ефективніше інтегруватися у приймаюче суспільство.

Це дослідження зосереджене на досвіді українських біженців у Словаччині, які отримали статус тимчасового захисту, яке визначається відповідно до Директиви Європейського Союзу про тимчасовий захист від 4 березня 2022 року, яка була впроваджена у відповідь на масове переміщення людей через повномасштабне вторгнення російських військ в Україну (Trauner & Valodskaitė 2022, p. 17; IOM 2024d). Досвід українських біженців належить до явища вимушеної міграції, яке визначається Європейською міграційною мережею (EMN 2024) як переміщення людей через загрозу їхньому життю, безпеці чи засобам для існування внаслідок природних катастроф, конфліктів або переслідувань. На відміну від добровільної міграції, яка передбачає певний ступінь особистого вибору, вимушена міграція є наслідком обставин, що позбавляють людину можливості ухвалювати незалежні рішення щодо свого переміщення. Українські біженці є окремою підгрупою вимушених мігрантів, яких у науковій літературі часто позначають як «воєнних біженців» (EMN 2014, p. 56). Їхня міграція безпосередньо спричинена збройним конфліктом у країні походження, що суттєво впливає на їхні адаптаційні стратегії.

Усі учасники цього дослідження мали статус тимчасового захисту, що визначало їхній правовий і соціальний статус у приймаючому суспільстві. Водночас у дослідженні також брали участь особи з дозволом на тимчасове проживання або студентськими візами, оскільки їхній досвід вимушеної міграції та процес адаптації в Словаччині виявився схожим на досвід біженців з тимчасовим захистом. Це дозволило дослідити ширший спектр інтеграційних викликів та стратегій адаптації, зокрема в освітньому та виховному аспектах.

Оскільки це дослідження стосується вразливої групи – українських біженців, особлива увага була приділена дотриманню етичних принципів щодо конфіденційності та захисту учасників. Усі інтерв'ю та опитування проводилися анонімно, а респонденти мали можливість використовувати псевдоніми. Було вжито заходів для охорони зібраних даних, щоб жодна інформація не дозволяла ідентифікувати окремих осіб. Учасники дослідження отримали детальну інформацію про його цілі, методи та можливе використання зібраних даних. Участь була добровільною, і кожен мав право відмовитися від подальшої участі на будь-якому етапі. Форма інтерв'ю була невимушеною та діалогічною, щоб створити атмосферу довіри та відкритості. Як дослідниця,

що має особистий зв'язок із темою вимушеної міграції, авторка дотримувалася етичних нюансів роботи з цією групою. Це додатково зміцнило відповідальність за проведення дослідження у спосіб, що поважає гідність та автономію кожного учасника.

Потік українських біженців до Словаччини після ескалації конфлікту в Україні створив значні виклики для системи освіти приймаючої країни. Серед цих біженців значну частку становили діти шкільного віку, що створювало значне навантаження на й без того перевантажені навчальні заклади. Мовні бар'єри, спричинені травмою труднощі у навчанні та культурні відмінності створили додаткові перешкоди для українських дітей, які інтегрувалися в словацькі школи (IOM 2022, р 18). Станом на жовтень 2024 року в Словаччині проживало 27 225 українських дітей віком до 18 років, що становить значне збільшення порівняно з 21 615 дітьми, зареєстрованими у квітні 2022 року (Eurostat 2024). Серед сімей з дітьми 31% записали дітей до словацьких шкіл, тоді як 30% продовжили українську онлайн-навчання. Меншій частині, 14%, вдалося збалансувати обидві системи. Однак через такі проблеми, як обмежена кількість шкіл, понад 5% респондентів не змогли знайти місцеві школи для своїх дітей (IOM 2023b, 15).

Навчання та виховання дітей є критичними складовими стратегії первинної адаптації українських біженців у Словаччині. Оскільки більшість українських біженців – жінки з дітьми, забезпечення доступу до догляду за дітьми чи освіти стає важливою передумовою для працевлаштування дорослих. Основні стратегії адаптації серед українських біженців щодо догляду за дітьми, освіти та виховання відображають винахідливу відповідь на системні виклики, культурні відмінності та матеріально-технічні обмеження. З аналізу інтерв'ю помітно впливають наступні стратегії:

1. Зарахування до місцевих шкіл. Багато сімей біженців вважали пріоритетом зарахування своїх дітей до словацьких шкіл як безпосередній крок до забезпечення безперервності навчання. Згідно з даними опитування, зібраного в січні-лютому 2023 року від 351 респондентів, 29,6% записали своїх дітей до словацьких державних шкіл або дитячих садків. Наприклад, респондентка М. наголосила на підтримці, отриманій від гуманітарних організацій, включаючи безкоштовне шкільне приладдя та підручники, що сприяло інтеграції її дитини в місцеву систему. Батьки загалом відзначали, що словацька навчальна програма, хоч і менш суворя, ніж українська, надає дітям можливість поступово адаптуватися та набути впевненості в новому академічному та культурному середовищі.

Словаччина зробила значні кроки для розміщення українських дітей-біженців у своїй системі освіти. Згідно зі звітом шкільної інспекції за листопад–грудень 2022 року, приблизно 67,6% словацьких початкових шкіл навчалися українськими учнями, причому понад 79% усіх українських учнів початкової школи у Словаччині відвідували ці школи. Більшість шкіл розподіляли українських учнів по різних класах, причому більше половини мали п'ять або менше українських учнів. Однак у таких регіонах, як Братислава, була більша концентрація українських студентів: понад 31,5% шкіл-учасниць приймали понад 20 українських студентів кожна (Rehúš and Ostertáková 2022).

У той час як більшість шкіл успішно розподілили українських дітей у класи відповідно до їхнього віку (87,7%), деяких учнів зарахували до нижчих класів через мовний бар'єр або прохання батьків. Майже 62,7% шкіл, які віддали учнів у молодші класи, вказали як основну причину недостатній рівень володіння словацькою мовою. Незважаючи на ці проблеми, рівень відвідуваності серед українських учнів був регулярним у більшості шкіл, причому понад 89% директорів шкіл відзначили стабільну відвідуваність, за винятком шкіл з більшою кількістю українських учнів, де показники відвідуваності відрізнялися суттєво (Rehúš and Ostertáková 2022).

Законодавчі реформи в Словаччині незабаром передбачають обов'язкове відвідування школи українськими дітьми з тимчасовим захистом. Починаючи з 2025/2026 навчального року, ці діти повинні будуть відвідувати словацькі школи в рамках ширших зусиль уряду, спрямованих на посилення їхнього залучення до національної системи освіти. Важливо, що ця нова вимога не перешкоджає дітям продовжувати онлайн-навчання в українських школах, оскільки словацьке законодавство дозволяє дітям залишатися зареєстрованими в словацьких школах під час навчання за кордоном або онлайн (UNESCO 2023).

Незважаючи на ці зусилля, школи стикаються зі значними проблемами в наданні адекватної підтримки. Лише меншості шкіл вдалося отримати додаткові ресурси, такі як нові класні кімнати, асистентів учителів або перекладачів. Майже 36,6% шкіл висловили потребу в персоналі, який вільно володіє українською мовою, зокрема в асистентах педагогів. Школи з більшою кількістю українських учнів повідомили про більшу потребу в психологічній, педагогічній та спеціальній освітній підтримці українською мовою. Тим не менш, більшість шкіл успішно забез-

печили необхідними навчальними засобами та меблями для класів, що свідчить про тверду прихильність інтеграції українських учнів у словацьку освітню систему (Rehúš and Ostertágová 2022).

Ця стратегія подвійного зарахування в поєднанні із законодавчою підтримкою підкреслює зусилля, спрямовані на збалансування академічної безперервності та соціальної інтеграції українських дітей у Словаччині, водночас вирішуючи системні проблеми в освітньому секторі.

2. Паралельні системи навчання. Примітною стратегією є подвійне зарахування як до словацьких, так і до українських онлайн-шкіл. Такий підхід дозволяє дітям підтримувати зв'язки з українською навчальною програмою, одночасно інтегруючись у словацьке освітнє середовище. Ніна підкреслила подвійне навчання свого сина, зазначивши, що його глибокі знання з таких предметів, як математика, допомогли йому досягти успіху в словацьких класах, незважаючи на культурні та мовні бар'єри.

Діти-біженці часто вважають словацьку навчальну програму менш жорсткою, ніж те, що вони мали в Україні. Респондентка Л. зазначила: «Словацька система здається набагато легшою. Дочка моїх друзів вважає математику в гімназії на тому рівні, який вона вивчила ще в шостому-сьомому класі ще в Україні». Однак такий повільний темп дозволяє деяким дітям набутися впевненості та адаптуватися більш поступово.

Дані опитування ще більше відображають ці уявлення. Згідно з дослідженням 2116 українських респондентів віком від 18 років, які шукали притулку в Європі після 24 лютого 2022 року, дошкільна та шкільна освіта в Україні оцінюється дещо вище (42%) порівняно з Європою (35%). І навпаки, вища освіта в Європі (43%) сприймалася як краща, ніж в Україні (32%), при цьому українські студенти в європейських університетах особливо цінували якість вищої освіти там (Ткалич, Скрипченко, Духніч 2023, р 21).

Ця подвійна стратегія зарахування не тільки дозволяє дітям залишатися на зв'язку зі своїм академічним корінням, але й підтримує більш плавний перехід у словацьке суспільство, збалансовуючи знайомство з новим культурним та освітнім досвідом.

3. Для деяких сімей біженців приватна школа була альтернативою державній освіті, особливо коли місцеві школи були переповнені або не вистачало вільних місць. Респондентка А. наголосила на проблемах пошуку місць у громадських закладах: «У Словаччині діти можуть йти в садок лише з трьох років, на відміну від України, де це можливо з двох. Тут приватні дитсадки коштують понад 400 євро на місяць, що для багатьох не по кишені. Навіть у державних школах часто немає вільних місць. З цією проблемою стикалися і я, і наші друзі, намагаючись записати дітей».

Приватні школи забезпечували менший розмір класів і більш індивідуальну увагу, але витрати були непропорційно високими для більшості сімей біженців. Респондентка Н. розповіла про свій досвід роботи з приватною школою, яка спочатку пропонувала безкоштовні заняття для українських студентів, але потім запровадила плату за навчання: «Брали 300 євро на місяць, навіть зі знижкою для українських сімей. Це було просто занадто дорого». Ці фінансові обмеження позбавили багатьох сімей доступу до приватної освіти, через що вони залежали від переповнених державних шкіл або альтернативних рішень.

У відповідь на освітні потреби українських дітей-біженців у Словаччині було засновано кілька приватних українських шкіл. Ці заклади працювали за українською програмою і особливо цінувалися сім'ями, які бажали зберегти безперервність навчання. Однак вони часто були дорогими, що ще більше обмежувало доступ. Респондентка А. навести приклад: «Нещодавно тут відкрилася українська приватна школа. Вони навчають за українською програмою, навіть за українськими підручниками, вони сертифіковані, тобто можуть видавати визнані дипломи. Це може бути варіант для нас, якщо ми залишимося довше, але я сподіваюся, що нам не потрібно. Все одно плата за навчання висока».

Ситуація дітей, які відвідують ці українські приватні школи, залишається складною. Згідно зі словацьким законодавством, ці заклади офіційно не визнаються школами, що може створити проблеми під час перевірки академічних успіхів учнів. Проте школи є життєво важливим ресурсом для сімей, які прагнуть зберегти зв'язок своїх дітей з українською освітою, перебуваючи в Словаччині. Респондентка А. додала: «Програма школи базується на українській програмі, що допомагає дітям не відставати. Але це також запас на випадок, якщо ми повернемося в Україну».

Крім того, часто порівнювали якість освіти в словацьких школах. Респондентка А. зазначила, що доньці її друзів, яку влаштували в словацьку початкову школу, довелося повторити той самий клас через розбіжності в навчальній програмі. Вона зауважила: «Наскільки я чула, рівень освіти тут здається слабшим, ніж в Україні. Багато сімей записують своїх дітей як до словацьких шкіл, так і до українських онлайн-шкіл, щоб вони не відставали».

Для багатьох сімей приватна та альтернативна освіта в Словаччині представляли компроміс – баланс між доступністю, якістю та фінансовими міркуваннями. Хоча приватні навчальні заклади часто надавали українським студентам спеціалізовану підтримку та відчуття знайомства, їхня висока вартість і відсутність офіційного визнання згідно із законодавством Словаччини створювали значні перешкоди для широкого впровадження. Ці виклики підкреслюють важливість подальшої законодавчої та інституційної підтримки для забезпечення рівних можливостей для дітей-біженців у Словаччині.

4. Використання мереж підтримки. Батьки часто покладалися на особисті зв'язки та ресурси громади, щоб орієнтуватися в системі освіти. Респондентка Я. розповіла, як співпраця з іншими українськими батьками полегшила процес зарахування. Респондентка В. поділилася, як словацький професор допоміг знайти школу та організував мовні курси для її доньки: «Вона знайшла школу для наших дівчат і навіть дала уроки словацької, що значно змінило їхню адаптацію».

5. Вивчення мови для дітей є одночасно необхідністю та викликом. Деякі сім'ї, як-от родина респондентки Х., заохочували дітей брати активну участь у заняттях словацькою мовою та інтегруватися з місцевими однолітками, незважаючи на початкові труднощі. Інші використовували неформальні ресурси, такі як мовні додатки або приватні репетитори, щоб прискорити навчання. Вероніка згадала, як рівень володіння словацькою мовою її дитини зріс завдяки практичній взаємодії в школі та громаді.

6. Використання адаптаційних занять. Спеціальні адаптаційні класи для українських дітей, де вони були, були високо оцінені. Ці програми, часто сприянні неурядовими організаціями або місцевими школами, забезпечували більш знайоме культурне середовище, одночасно полегшуючи перехід до словацьких освітніх норм. Однак обмежена доступність і обмеження фінансування обмежили ширший доступ.

Батьки активно шукають можливості неформального навчання, коли офіційне влаштування до школи затримується або недоступне. Респондентка М. описала організацію ігрових та освітніх заходів у приміщеннях для біженців, щоб зацікавити дітей: «Ми створили простір для дітей у нашому готелі та організували ігри та навчальні заходи, щоб вони не сиділи без діла у своїх кімнатах».

7. Вирішення соціальної динаміки та культурних проблем. Процес первинної адаптації українських дітей-біженців у словацьких школах був сформований значними проблемами, пов'язаними з культурними відмінностями та соціальними взаємодіями. Мовні бар'єри та сприйманий фаворитизм з боку вчителів часто лежали в основі залякування та непорозумінь. Респондентка Н. поділилася: «Моєму синові було важко влаштуватися, тому що він погано розмовляв словацькою, і деякі однокласники бачили його іншим».

Щоб підтримати своїх дітей у цих труднощах, батьки прийняли проактивні стратегії. Це включало підтримку відкритого спілкування з вчителями, розвиток стійкості їхніх дітей та заохочення до участі в класних заходах для розвитку зв'язків. Респондентка Т., шкільний психолог із досвідом роботи у словацькій школі, яку відвідують українські діти, наголосила на критичній ролі психологічної підтримки та структурованого вирішення конфліктів. Водночас вона зазначила про необхідність додаткових заходів для сприяння взаємопідтримці: «На мою думку, словацькі вчителі повинні активно заохочувати однокласників допомагати українським учням, які ще вивчають мову. Має бути початковий етап підтримки, хоча б на початку». Такі заходи підкреслюють важливість створення сприятливого середовища в класі, де вчителі та однолітки працюють разом, щоб полегшити процес адаптації дітей-біженців, дозволяючи їм ефективно орієнтуватися в новій культурній і соціальній динаміці.

8. Позакласна робота та розвиток навичок. Ще однією стратегією адаптації було залучення дітей до позашкільних програм. Наприклад, респондентка Л. записала свою дитину на технічні та комп'ютерні курси, використовуючи їх попередній інтерес до ІТ, щоб забезпечити відчуття мети та безперервності.

9. Адаптація очікувань і заохочення незалежності. Багато батьків скоригували свої очікування, зосередившись на емоційному благополуччі дітей, а не на навчальних досягненнях. Як пояснила респондентка Н., «Я сказала своїй дитині, оцінки не мають значення. Пріоритетом є саме перебування в школі та серед однолітків». Заохочення незалежності також було постійною темою, коли батьки навчали дітей практичних навичок, таких як керування громадським транспортом або виконання простих доручень.

Отже, ці стратегії підкреслюють стійкість українських біженців у задоволенні потреб у догляді за дітьми та освіті. Успіх часто залежав від поєднання участі батьків, інституційної підтримки та

солідарності громади. Для багатьох інтеграція дітей у словацьке суспільство при збереженні зв'язків з українськими культурними та освітніми традиціями виявилася делікатним актом балансування.

Стратегії первинної адаптації українських сімей біженців у Словаччині ілюструють багатогранний та ресурсний підхід до подолання системних, культурних та матеріально-технічних проблем у навчанні та вихованні дітей. Серед них найефективнішою стратегією є подвійна реєстрація як у словацькій, так і в українській онлайн-школах, яка пропонує збалансований підхід, який забезпечує академічну безперервність, одночасно сприяючи поступовій культурній та мовній інтеграції в приймаюче суспільство. Такий підхід не тільки дозволяє дітям залишатися на зв'язку зі своїм українським освітнім корінням, але й допомагає їм адаптуватися до словацької навчальної програми та набутти впевненості в новому академічному середовищі.

Хоча зарахування до місцевих словацьких шкіл є важливим першим кроком для багатьох сімей, успіх цієї стратегії залежить від адекватної системної підтримки, такої як доступ до мовних курсів і психологічної допомоги. Покладення на приватну та альтернативну освіту, хоча й вигідне для деяких, часто стримується високою вартістю та обмеженою доступністю. Використання адаптаційних класів, громадських мереж і позакласних заходів також виявляється цінним, але залишається другорядним щодо ширшої структурної інтеграції, що забезпечується подвійною реєстрацією.

Дослідження засвідчило, що освіта та виховання дітей є ключовими опорами первинної адаптації українських сімей-біженців у Словаччині. Вони не лише сприяють соціалізації дітей у новому середовищі, а й формують інтеграційні стратегії дорослих, стимулюючи їхнє залучення до місцевого соціокультурного простору. Українські родини часто сприймають шкільне середовище як «міст» між двома культурами, що зумовлює важливість як освітніх практик, так і неформальних виховних процесів у сім'ї.

Аналіз даних виявив, що освіта є адаптаційним ресурсом. Навчальні заклади стають для дітей і батьків ключовими точками соціалізації, де вони взаємодіють із місцевою громадою, опановують словацьку мову та інтегруються у систему цінностей приймаючого суспільства. Батьки відіграють вирішальну роль у збереженні української культурної ідентичності дітей, водночас адаптуючи виховні практики до нових умов. Хоча молодші діти швидше опановують словацьку мову, для старших школярів і дорослих мовний бар'єр залишається одним із головних чинників адаптаційного стресу. Українські біженці застосовують змішані моделі виховання, поєднуючи українські та словацькі підходи, що сприяє поступовому культурному злиттю, з одного боку, та збереженню етнічної самобутності – з іншого. Ступінь і характер адаптації залежить від соціального капіталу сімей, підтримки громади, інституційних можливостей та особистісних стратегій біженців.

Отримані результати відкривають кілька важливих напрямів для подальших досліджень, зокрема порівняльного аналізу адаптації дітей різних вікових груп, адже вивчення особливостей інтеграції дошкільнят, школярів та підлітків дозволить краще зрозуміти, як віковий фактор впливає на освітні стратегії сімей. Також перспективним є дослідження змін у стратегіях адаптації з плином часу та впливу зовнішніх факторів (економічна ситуація, політичні рішення, можливість повернення в Україну).

Проведене дослідження освіти та виховання як опору первинної адаптації українських біженців у Словаччині є лише частиною ширшого процесу розуміння міжкультурної взаємодії. Його подальше вивчення сприятиме розробці ефективних інтеграційних політик і практик, що допоможуть не лише українським біженцям, а й суспільству приймаючої країни.

Список джерел та літератури

- ТКАЛИЧ, М., СКРИПЧЕНКО, Т., & ДУХНИЧ, О., 2023, Порівняльне дослідження: «Всеєвропейське дослідження українців у Європі». [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://Ratinggroup.Ua/Files/Ratinggroup/Reg_Files/RI_Refugees_From_Ukraine_In_The_Eu_082023_Ua.Pdf
- ANDREWS, J., ISAŃSKI, J., NOWAK, M., SEREDA, V., VACROUX, A., & VAKHITOVA, H., 2023, Feminized forced migration: Ukrainian war refugees. *Women's International Study Forum*, 99, 1–11. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.wsif.2023.102756>.
- CARTER, N., BRYANT-LUKOSIUS, D., DICENSO, A., BLYTHE, J., & NEVILLE, A. J., 2014, The use of triangulation in qualitative research. *Oncology nursing forum*, 41(5): 545–547. DOI: <https://doi.org/10.1188/14.ONF.545-547>.
- EUROPEAN MIGRATION NETWORK (EMN), 2014, October, *Asylum and Migration Glossary 3.0. A Tool for Better Comparability*. Brussels.

- EUROPEAN MIGRATION NETWORK (EMN), 2024, Asylum and Migration Glossary. [Online]. Available from: https://home-affairs.ec.europa.eu/networks/european-migration-network-emn/emn-asylum-and-migration-glossary_en
- EUROSTAT, 2024, Beneficiaries of temporary protection at the end of the month by citizenship, age and sex – monthly data. Retrieved Dec 20, 2024. [Online]. Available from: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/MIGR_ASYTPSM__custom_14385733/default/table?lang=en
- GIESING, Y., PANCHENKO, T., & POUTVAARA, P., 2022, Adaptation and Intergration Strategies of Refegee from Ukraine in Germany. Ifo Forschungsberichte, 135. [Online]. Available from: <https://www.ifo.de/en/publications/2022/monograph-authorship/adaptation-and-intergration-strategies-refegee-ukraine>.
- HERBST, M., & SITEK, M., 2023, Education in exile: Ukrainian refugee students in the schooling system in Poland following the Russian - Ukrainian war. European Journal of Education, 58, 575–594. DOI: <https://doi.org/10.1111/ejed.12587>
- INTERNATIONAL ORGANIZATION FOR MIGRATION (IOM), 2022, The Path Ahead for People Fleeing Ukraine: IOM Toolkit on Facilitating Pathways to Inclusive and Cohesive Societies. [Online]. Available from: <https://www.iom.int/sites/g/files/tmzbdl486/files/documents/IOM-Toolkit-on-Facilitating-Pathways-to-Inclusive-and-Cohesive-Societies-The-Path-Ahead-for-People-Fleeing-Ukraine.pdf>
- INTERNATIONAL ORGANIZATION FOR MIGRATION (IOM), 2023, DTM Slovakia – Surveys with Refugees from Ukraine: Needs, Intentions, and Integration Challenges (Jan-Mar 2023). IOM, Slovakia. [Online]. Available from: <https://dtm.iom.int/reports/slovakia-surveys-refugees-ukraine-needs-intentions-and-integration-challenges-jan-mar-2023>
- INTERNATIONAL ORGANIZATION FOR MIGRATION (IOM), 2024, DTM Slovakia – Crossing Back Surveys with Ukrainian Nationals Annual Report (2023). IOM, Slovakia. [Online]. Available from: <https://dtm.iom.int/reports/slovakia-crossing-back-surveys-ukrainian-nationals-annual-report-2023>
- LISOWSKA, K., & ŁOJKO, M., 2022, «Under the common roof». Cultural adaptation of children from Ukraine in Poland. Case study. Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze, 614(9), 58–67. DOI: <https://doi.org/10.5604/01.3001.0016.1279>
- PANCHENKO, T., 2022, Anpassungsstrategien der Geflüchteten aus der Ukraine in Deutschland – Ergebnisse einer qualitativen Studie [Adaptation strategies of refugees from Ukraine in Germany – results of a qualitative study]. Ifo Schnelldienst, 11(75), 58–62. [Online]. Available from: <https://www.ifo.de/en/publications/2022/article-journal/anpassungsstrategien-der-gefluechteten-aus-der-ukraine-deutschland>
- RATAJ, M., & BEREZOVSKA, I., 2023, Addressing challenges with Ukrainian refugees through sustainable integration: response of the educational community in Poland. Journal of Further and Higher Education, 47, 1–7. DOI: <https://doi.org/10.1080/0309877X.2023.2241386>
- REHÚŠ, M., & OSTERTÁGOVÁ, A. Stav vzdelávania žiakov-odídencov z Ukrajiny. 1. Časť. Priebežná správa. 2021/2022. [The state of education of pupils-refugees from Ukraine. 1. Part. Interim report. 2021/2022]. [Online]. Available from: https://www.ssi.sk/wp-content/uploads/2023/03/Analyza-SSI_final-14.3.pdf
- SAMOILOV, O., KRUPENYNA, N., MUKHINA, G., BYKOVA, V., & REMEKH, T., 2024, Psychological and Pedagogical Aspects of Adaptation of Displaced Ukrainian Children to the Educational Environment of Another Country. International Electronic Journal of Elementary Education, 16(3), 391–400. DOI: <https://doi.org/10.26822/iejee.2024.339>
- TRAUNER, F. & VALODSKAITE, G., 2022, The EU's Temporary Protection Regime for Ukrainians: Understanding the Legal and Political Background and Its Implications. CESifo Forum. Munich: ifo Institute, 23 (4): 17–20.
- UNESCO, 2023, Slovakia's education responses to the influx of Ukrainian refugees. [Online]. Available from: <https://www.unesco.org/en/ukraine-war/education/slovakia-support>

References

- ANDREWS, J., ISAŃSKI, J., NOWAK, M., SEREDA, V., VACROUX, A., & VAKHITOVA, H., 2023, Feminized forced migration: Ukrainian war refugees. Women's International Study Forum, 99, 1–11. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.wsif.2023.102756> [In English].
- CARTER, N., BRYANT-LUKOSIUS, D., DICENSO, A., BLYTHE, J., & NEVILLE, A. J., 2014, The use of triangulation in qualitative research. Oncology nursing forum, 41(5): 545–547. DOI: <https://doi.org/10.1188/14.ONF.545-547> [In English].

- EUROPEAN MIGRATION NETWORK (EMN), 2014, October, Asylum and Migration Glossary 3.0. A Tool for Better Comparability. Brussels. [In English].
- EUROPEAN MIGRATION NETWORK (EMN), 2024, Asylum and Migration Glossary. [Online]. Available from: https://home-affairs.ec.europa.eu/networks/european-migration-network-emn/emn-asylum-and-migration-glossary_en [In English].
- EUROSTAT, 2024, Beneficiaries of temporary protection at the end of the month by citizenship, age and sex – monthly data. Retrieved Dec 20, 2024. [Online]. Available from: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/MIGR_ASYTPSM__custom_14385733/default/table?lang=en [In English].
- GIESING, Y., PANCHENKO, T., & POUTVAARA, P., 2022, Adaptation and Intergration Strategies of Refegee from Ukraine in Germany. Ifo Forschungsberichte, 135. [Online]. Available from: <https://www.ifo.de/en/publications/2022/monograph-authorship/adaptation-and-intergration-strategies-refegee-ukraine> [In English].
- HERBST, M., & SITEK, M., 2023, Education in exile: Ukrainian refugee students in the schooling system in Poland following the Russian - Ukrainian war. European Journal of Education, 58, 575–594. DOI: <https://doi.org/10.1111/ejed.12587> [In English].
- INTERNATIONAL ORGANIZATION FOR MIGRATION (IOM), 2022, The Path Ahead for People Fleeing Ukraine: IOM Toolkit on Facilitating Pathways to Inclusive and Cohesive Societies. [Online]. Available from: <https://www.iom.int/sites/g/files/tmzbd1486/files/documents/IOM-Toolkit-on-Facilitating-Pathways-to-Inclusive-and-Cohesive-Societies-The-Path-Ahead-for-People-Fleeing-Ukraine.pdf> [In English].
- INTERNATIONAL ORGANIZATION FOR MIGRATION (IOM), 2023, DTM Slovakia – Surveys with Refugees from Ukraine: Needs, Intentions, and Integration Challenges (Jan-Mar 2023). IOM, Slovakia. [Online]. Available from: <https://dtm.iom.int/reports/slovakia-surveys-refugees-ukraine-needs-intentions-and-integration-challenges-jan-mar-2023> [In English].
- INTERNATIONAL ORGANIZATION FOR MIGRATION (IOM), 2024, DTM Slovakia – Crossing Back Surveys with Ukrainian Nationals Annual Report (2023). IOM, Slovakia. [Online]. Available from: <https://dtm.iom.int/reports/slovakia-crossing-back-surveys-ukrainian-nationals-annual-report-2023>
- LISOWSKA, K., & ŁOJKO, M., 2022, «Under the common roof». Cultural adaptation of children from Ukraine in Poland. Case study. Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze, 614(9), 58–67. DOI: <https://doi.org/10.5604/01.3001.0016.1279> [In English].
- PANCHENKO, T., 2022, Anpassungsstrategien der Geflüchteten aus der Ukraine in Deutschland – Ergebnisse einer qualitativen Studie. Ifo Schnelldienst, 11(75), 58–62. [Online]. Available from: <https://www.ifo.de/en/publications/2022/article-journal/anpassungsstrategien-der-gefluchteten-aus-der-ukraine-deutschland> [In German].
- RATAJ, M., & BEREZOVSKA, I., 2023, Addressing challenges with Ukrainian refugees through sustainable integration: response of the educational community in Poland. Journal of Further and Higher Education, 47, 1–7. DOI: <https://doi.org/10.1080/0309877X.2023.2241386> [In English].
- REHÚŠ, M., & OSTERTÁGOVÁ, A., 2022, Stav vzdelávania žiakov – odídenčov z Ukrajiny. 1. Časť. Priebežná správa. 2021/2022. [The state of education of pupils-refugees from Ukraine. 1. Part. Interim report. 2021/2022]. [Online]. Available from: https://www.ssi.sk/wp-content/uploads/2023/03/Analyza-SSI_final-14.3.pdf [In Slovak].
- SAMOILOV, O., KRUPENYNA, N., MUKHINA, G., BYKOVA, V., & REMEKH, T., 2024, Psychological and Pedagogical Aspects of Adaptation of Displaced Ukrainian Children to the Educational Environment of Another Country. International Electronic Journal of Elementary Education, 16(3), 391–400. DOI: <https://doi.org/10.26822/iejee.2024.339> [In English].
- TKALYCH, M., SKRYPCHENKO, T., & DUKHNYCH, O., 2023, Porivnialne doslidzhennia: «Vseeuropeiske doslidzhennia ukraintsiv u Evropi». [Comparative study: «Pan-European Survey of Ukrainians in Europe»]. [Online]. Available from: https://Ratinggroup.Ua/Files/Ratinggroup/Reg_Files/RI_Refugees_From_Ukraine_In_The_Eu_082023_Ua.Pdf [In Ukrainian].
- TRAUNER, F. & VALODSKAITE, G., 2022, The EU's Temporary Protection Regime for Ukrainians: Understanding the Legal and Political Background and Its Implications. CESifo Forum. Munich: ifo Institute, 23 (4): 17–20. [In English].
- UNESCO, 2023, Slovakia's education responses to the influx of Ukrainian refugees. [Online]. Available from: <https://www.unesco.org/en/ukraine-war/education/slovakia-support> [In English].

Освіта та виховання як опори первинної адаптації: стратегії українських сімей біженців у Словаччині

Освіта та виховання є ключовими компонентами первинної адаптації українських біженців у Словаччині. Від початку повномасштабного вторгнення в Україну тисячі українських дітей опинилися в новому освітньому середовищі, що спричинило значний виклик для приймаючої системи освіти. Основними бар'єрами для інтеграції стали мовний розрив, відмінності у навчальних програмах та соціокультурні аспекти. Стаття аналізує стратегії, які українські сім'ї застосовують для забезпечення освіти своїх дітей, зокрема: зарахування до словацьких шкіл, збереження навчання в українській системі онлайн-освіти, комбінування двох освітніх систем, використання приватних та альтернативних освітніх закладів, а також залучення до позашкільної освіти. Висвітлюється роль соціальних мереж та підтримки української громади у вирішенні питань адаптації. У статті також розглядається вплив нових законодавчих змін, які зобов'язують дітей з тимчасовим захистом відвідувати словацькі школи. Дослідження ґрунтується на змішаній методології, що поєднує якісні та кількісні методи: 21 глибоке інтерв'ю з українськими біженцями-батьками, метод спостереження та онлайн-опитування. Первинні дані доповнені статистичними звітами міжнародних організацій, зокрема Міжнародної організації з міграції, ЮНЕСКО та Євростату. Аналізуючи дані інтерв'ю та соціологічних досліджень, авторка робить висновок, що подвійне навчання (українське онлайн та словацьке очне) є однією з найефективніших стратегій інтеграції, оскільки дозволяє дітям зберігати зв'язок із рідною культурою та водночас поступово адаптуватися до нового середовища. Підкреслюється стійкість родин українських біженців у подоланні системних викликів та необхідність подальшої інституційної підтримки дітей при збереженні їхнього зв'язку з українською освітньою системою.

Ключові слова: українські біженці, освіта, первинна адаптація, інтеграція, соціальні стратегії, подвійне навчання, Словаччина.

Mariia Kazmyrchuk, Doctor of Historical Sciences, Professor, Researcher of the Department of Archaeology and Cultural Anthropology, Faculty of Arts, Comenius University in Bratislava, Slovak Republic.

Марія Казьмирчук, докторка історичних наук, професорка, дослідниця кафедри археології та культурної антропології, філософського факультету Університету Коменського в Братиславі, Словацька Республіка.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8877-4489>

Researcher ID: AAR-9307-2020

Scopus Author ID: 59489999700

Received: 24.02.2025

Advance Access Published: April, 2025